

editors, especialment la de Miquel Albert, i a desmentir o matisar algunes de les informacions que proporcionen els paratextos. Les aportacions de Marinela Garcia Sempere (Universitat d'Alacant) i Albert Hauf (Universitat de València) també tracten textos valencians de caire devot. La primera estudia *Lo plant de la Verge Maria*, un text atribuït a Miquel Ortigues (doc. 1477-1508) que forma part de l'anomenat *Cançoner devot*, publicat per Miquel i Planas a principis del s. xx, i que fou editat nombroses vegades entre els s. xvi i xix. L'autora enumera les cinc edicions conservades d'aquesta època, publicades entre 1511 i 1744, i descriu les diferències textuais observables entre els diversos testimonis amb la voluntat d'establir els criteris que permetin dur a terme una edició filològica del text. Per la seva banda, la contribució de Hauf és una nota relativament breu en què tracta d'escatir la funció d'una sèrie de pintures que es troben a l'inici del ms. esp. 544 de la Biblioteca Nacional de França. Aquest còdex conté un text titulat *Speculum Animae*, editat per Hauf mateix el 1992, que prové del convent de la Trinitat i que havia estat atribuït a Isabel de Villena. En canvi, el darrer article d'aquest bloc és un estudi de Tomàs Martínez (Universitat Jaume I) sobre l'*Encontre d'amor*, una composició de Joan Escrivà inclosa al *Jardinet d'orats* (ms. 151 de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona). L'autor ofereix una magnífica anàlisi temàtica d'aquesta breu composició, indica que s'hi endevina una lectura latent de la *Tragèdia de Caldesa* corelliana i la posa en relació amb les obres paròdiques de la València de la segona meitat del s. xv que subverteixen i barregen els codis estilístics i conceptuals de les diverses tradicions literàries vigents.

En resum, aquest volum d'estudis en homenatge a Curt Wittlin, a banda de posar en relleu la talla del romanista de Basilea i de valoritzar els fruits de la seva extensa trajectòria, posa a disposició del lector un conjunt heterogeni d'articles que prenen el pols a l'estat de la recerca en alguns dels àmbits d'estudi més rellevants de la literatura i la cultura catalanes de l'edat mitjana, com l'obra de Ramon Llull i Francesc Eiximenis, l'anàlisi dels textos traduïts al català en aquella època o el rerefons literari i cultural de les obres més importants del s. xv.

Francesc TOS
Centre de Documentació Ramon Llull
Universitat de Barcelona

BATLLE, Mar / MARTÍ CASTELL, Joan / MORAN, Josep / RABELLA, Joan Anton (2016): *Gramàtica històrica de la llengua catalana*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat («Biblioteca Abat Oliba, 299»).

Aquest darrer Sant Jordi, la col·lecció «Biblioteca Abat Oliba» de les Publicacions de l'Abadia de Montserrat ha arribat al número 299 amb un volum remarcable i molt necessari: una *Gramàtica històrica de la llengua catalana* que recull la tradició dels manuals clàssics —publicats inicialment en castellà— d'Antoni M. Badia i Margarit (1951; traducció catalana de 1981)¹ i de Francesc de B. Moll (1952; traducció catalana de 1991; reedició de 2006 curosament anotada per Joaquim Martí Mestre)² i que incorpora els progressos que la lingüística diacrònica catalana ha acumulat al llarg dels darrers decennis, especialment les aportacions de Joan Coromines i de Joseph Gulsoy, però també les d'altres estudiosos, inclosos els quatre autors de l'obra que ressenyem, els doctors Mar Batlle, tècnica de l'Oficina d'Onomàstica de l'Institut d'Estudis Catalans; Joan Martí i Castell, membre i expresident de la Secció Filolò-

1. BADIA I MARGARIT, Antoni M. (1951): *Gramàtica històrica catalana*. Barcelona: Noguer. Traducció al català *Gramàtica històrica catalana*, València: Tres i Quatre, 1981 («Biblioteca d'Estudis i Investigacions», 4).

2. MOLL, Francesc de B. (1952): *Gramàtica històrica catalana*. Madrid: Gredos («Biblioteca Romànica Hispànica, III. Manuales», 5). Traducció al català: *Gramàtica històrica catalana*. València: Universitat de València, 1991 («Honoris Causa», 8). Segona edició en català, corregida i anotada per Joaquim Martí Mestre amb la col·laboració de Jesús Giménez: *Gramàtica històrica catalana*. València: Universitat de València, 2006 («Biblioteca Lingüística Catalana», 31).

gica de l'IEC i catedràtic emèrit de la Universitat Rovira i Virgili, de la qual fou el primer rector; Josep Moran i Ocerin Jauregui, membre de la Secció Filològica, director de l'Oficina d'Onomàstica i professor emèrit de la Universitat de Barcelona, i Joan Anton Rabella, cap de l'Oficina d'Onomàstica de l'Institut d'Estudis Catalans.

L'obra, que s'obre amb un «Pròleg» (p. 5-6) i una «Introducció» (p. 7-9) dels autors, consta de quatre parts: «Part I: Fonètica» (p. 11-180), elaborada per Mar Batlle, Josep Moran i Joan Anton Rabella; «Part II. Morfologia nominal» (p. 181-297), obra novament de Batlle, Moran i Rabella; «Part III. Morfologia verbal» (p. 299-473), a càrrec de Mar Batlle i Josep Moran, i «Part IV. Sintaxi» (p. 475-695), l'autoria de la qual devem a Joan Martí i Castell. Es tracta d'una obra conjunta, doncs, però amb una clara distribució temàtica entre els autors, els quals ja havien col·laborat en ocasions anteriors: recordem l'antologia *Documents d'història de la llengua catalana. Dels orígens a Fabra*,³ de Martí i Castell / Moran (1986), el *Diccionari etimològic manual*⁴ i el volum *Primers textos de la llengua catalana*,⁵ ambdós de Moran / Rabella (1999, 2001), i el llibre *Topònims catalans. Etimologia i pronúncia*,⁶ de Batlle / Moran / Rabella (2002). Segons es declara en el pròleg, aquesta nova gramàtica històrica de la llengua catalana «és fruit de l'aglutinació de treballs personals dels autors que, per motius diversos, no s'havien publicat abans», raó per la qual «el lector trobarà la convivència de diversos sistemes en alguns aspectes, com en la citació dels exemples» (p. 6). Més enllà d'aquestes diferències formals menors, el que resulta rellevant és que l'obra en el seu conjunt està bastida sobre uns pilars metodològics compartits pels quatre investigadors que l'han elaborada.

Així, hi ha un principi rector que es pot resseguir al llarg del manual: la voluntat de superar un dels defectes que sovint es retreu als estudiosos de la gramàtica històrica,⁷ ço és «l'atomització en la descripció dels fenòmens evolutius sense tenir en compte ni la interrelació ni el sistema en què es produeixen aquests fenòmens», raó per la qual aquest nou manual de gramàtica històrica evita «les descripcions aïllades o inconnexes, pel fet que la llengua evoluciona com una estructura orgànica» (p. 5). Aquest enfocament metodològic es trasllueix, en la part de fonètica, amb l'establiment de relacions entre els diversos fenòmens analitzats, partint de la situació del llatí clàssic, passant pel llatí vulgar i arribant finalment al resultat romànic i, concretament, català. Al seu torn, la descripció evolutiva dels aspectes morfològics i sintàctics de l'oració simple els mostra articulats en una visió conjunta i, doncs, morfosintàctica. La presentació de la sintaxi de l'oració composta, en canvi, necessita un tractament individualitzat, perquè en el llatí col·loquial, segons s'exposa en el pròleg, «el sistema era molt elemental, basat essencialment en la juxtaposició o en una parataxi senzilla, com ho demostra el petit nombre de conjuncions heretades del llatí. Per aquest motiu es va haver de recrear en període romànic un sistema hipotàctic, necessari per a l'assoliment d'un nivell culte i complex del llenguatge» (p. 6).

Aquesta recreació d'una sintaxi de l'oració composta, basada en nous recursos lingüístics desenvolupats en època romànica, aparegut a l'obra, la qual suposa una novetat respecte dels manuals anteriors, que o bé no tractaven aquest aspecte (Fouché, 1924a, 1924b,⁸ Badia i Marga-

3. MARTÍ I CASTELL, Joan / MORAN I Ocerin JAUREGUI, Josep (1986): *Documents d'història de la llengua catalana. Dels orígens a Fabra*. Barcelona: Empúries («Naus d'Empúries. Timó», 2).

4. MORAN I Ocerin JAUREGUI, Josep / RABELLA I RIBAS, Joan Anton (1999): *Diccionari etimològic manual*. Barcelona: Edicions 62 («Cangur», 269).

5. MORAN I Ocerin JAUREGUI, Josep / RABELLA I RIBAS, Joan Anton (2001): *Primers textos de la llengua catalana*. Barcelona: Proa («Clàssics Catalans», 1).

6. MORAN, Josep / BATLLE, Mar / RABELLA, Joan Anton (2002): *Topònims catalans. Etimologia i pronúncia*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat («Biblioteca Serra d'Or», 295).

7. Vegeu, per exemple, el plantejament que en fa Joaquim Rafel (1976) a l'article «Fonologia diacrònica catalana: aspectes metodològics», aparegut a *Problemes de llengua i literatura catalanes. Actes del II Col·loqui Internacional sobre el Català (Amsterdam 1970)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 47-65.

8. FOUCHÉ, Pierre (1924a): *Phonétique historique du roussillonnais*. Tolosa: Privat; FOUCHÉ, Pierre (1924b): *Morphologie historique du roussillonnais*. Tolosa: Privat. Ambdues reimpressions a Ginebra el 1980 per Slatkine Reprints.

rit, 1951; Duarte / Alsina, 1984, 1986a, 1986b)⁹ o bé ho feien amb una extensió molt menor (Griera, 1931;¹⁰ Moll, 1952). S'ha constatat en moltes ocasions que la sintaxi és la part menys desenvolupada de la gramàtica històrica (vegeu, per exemple, la introducció de Josep Martines i de Manuel Pérez-Saldanya al monogràfic sobre sintaxi històrica aparegut al número 38 de la revista *Caplletra*).¹¹ Certament aquesta disciplina —com una altra de ben propera, la dialectologia— ha dedicat més esforços a la descripció dels aspectes foneticofonològics i morfològics que no pas als sintàctics, tot i que no podem oblidar alguns treballs de sintaxi històrica molt destacats, com el monumental d'Anfós Par (1923) basat en la prosa de Bernat Metge¹² o el de Fabra (1926) sobre la sintaxi de l'oració composta en la llengua de la Cancelleria,¹³ ni tampoc la part de sintaxi dels estudis que el mateix Joan Martí i Castell ha dedicat a la llengua de Ramon Llull (1981)¹⁴ i als *Usatges de Barcelona* (2002).¹⁵ Tanmateix, en els darrers anys s'ha incrementat l'interès pels estudis de sintaxi dialectal i diacrònica, com ho reflecteixen diversos projectes d'elaboració de sintaxis històriques sorgits en àmbits romànics diversos, com el castellà (sota la direcció de Concepción Company Company),¹⁶ l'italià (dirigit per Giampaolo Salvi i Lorenzo Renzi)¹⁷ i el català mateix, en aquesta ocasió a partir de la iniciativa de Josep Martines i Manuel Pérez Saldanya, i amb la col·laboració d'una setantena de professors de diverses universitats catalanes i estrangeres.

Entrant ja en el contingut del manual que ens ocupa, en resseguiem les diverses parts que el conformen. La primera, dedicada a la fonètica, s'estructura en sis capítols: dos de breus, de caire introductor —que situen el lector sobre les grans diferències entre el llatí clàssic i el llatí vulgar en els àmbits del vocalisme i del consonantisme—, tres d'extensos —que analitzen amb deteniment les evolucions cap al català del vocalisme tònic, del vocalisme àton i del consonantisme— i un darrer que constitueix un annex sobre fenòmens evolutius irregulars. Cadascun d'aquests capítols —amb l'excepció del quart— es tanca amb la llista de la bibliografia consultada, la qual palesa fins a quin punt s'han tingut en compte els treballs dels diversos estudiosos que han fet aportacions en l'àmbit de la fonètica històrica durant les darreres dècades, després de la publicació dels manuals de Badia i Margarit (1951) i Moll (1952): així, s'hi han considerat les recerques de Casanova, Colón, Coromines, Gulsoy, Miralles, Ponsoda, Rafel, Rasico, Recasens i Veny, entre altres, inclosos els autors del manual.

9. DUARTE I MONTSERRAT, Carles / ALSINA I KEITH, Àlex (1984): *Gramàtica històrica del català*, vol. 1 (*I. Origen i formació, II. Fonologia*). Barcelona: Curial («Manuals», 7); DUARTE I MONTSERRAT, Carles / ALSINA I KEITH, Àlex (1986a): *Gramàtica històrica del català*, vol. 2 (*III. Morfologia flexiva*). Barcelona: Curial («Manuals», 10); DUARTE I MONTSERRAT, Carles / ALSINA I KEITH, Àlex (1986b): *Gramàtica històrica del català*, vol. 3 (*IV. Morfologia lèxica*). Barcelona: Curial («Manuals», 11). Es tracta d'un manual de gramàtica històrica elaborat sobre les bases de la gramàtica generativa.

10. GRIERA, Antoni (1931): *Gramàtica històrica del català antic*. Barcelona: Institució Patxot. Traduïda posteriorment al castellà: *Gramàtica històrica catalana*. Sant Cugat del Vallès: Instituto Internacional de Cultura Romànica, 1965. Cal consultar-la amb precaució, ateses les mancances assenyalades per nombrosos autors en aquesta obra.

11. MARTINES, Josep / PÉREZ-SALDANYA, Manuel (2005): «Sintaxi històrica», *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 38 (Primavera, 2005), p. 93-99.

12. PAR, Anfós (1923): *Sintaxi catalana segons los escrits en prosa de Bernat Metge (1398)*. Halle: Max Niemeyer.

13. FABRA, Pompeu (1926): *La coordinació i la subordinació en els documents de la cancelleria catalana durant el segle XIV*. Barcelona: Institució Patxot («Institut d'Estudis Catalans, Memòries de la Secció Filològica, vol. I, fasc. I»).

14. MARTÍ I CASTELL, Joan (1981): *El català medieval. La llengua de Ramon Llull*. Barcelona: Indesinenter («Assaig», 2).

15. MARTÍ I CASTELL, Joan (2002): *Estudi lingüístic dels Usatges de Barcelona. El codi a mitjan segle XII*. Barcelona: Curial; Publicacions de l'Abadia de Montserrat («Textos i Estudis de Cultura Catalana», 86).

16. COMPANY COMPANY, Concepción (dir.) (2006): *Sintaxis histórica de la lengua española*, 2 volums, Mèxico: Universidad Nacional Autónoma de México.

17. SALVI, Giampaolo / RENZI, Lorenzo (a cura di) (2010): *Grammatica dell'italiano antico*. Bologna: Il Mulino («Strumenti»).

En el primer capítol de la «Part I: Fonètica», «1. El vocalisme llatí: el pas del llatí clàssic al llatí vulgar» (p. 13-21) s'introdueix el lector en el vocalisme clàssic —que entre altres trets distintius incloïa el de la quantitat o durada vocàlica— i en la transformació d'aquest sistema cap al propi del llatí vulgar —que substitueix les distincions de durada per les de grau d'obertura—, alhora que s'hi exposa el pas d'un accent melòdic a un accent d'intensitat, el qual justifica les divergències evolutives de les vocals en posició tònica i en posició àtona i, per tant, la necessitat de tractar el vocalisme tònic i el vocalisme àton en dos capítols separats. És remarcable que, en aquestes pàgines dedicades a l'estadi de llengua que ens resulta més distant —tant per cronologia com per les característiques del sistema—, alguns dels canvis remots explicats s'aclareixen amb la introducció de paral·lelismes amb transformacions similars observables en la llengua actual i que poden resultar familiars al lector: «En posició àtona, el diftong AU seguit de O/U es redueix a A: AUGŪSTU > AGŪSTU (> *agost*), AUSCULTARE > ASCULTARE (> *ascoltar* > *escoltar*). Aquesta reducció s'interpreta com una dissimilació entre vocals labials (cf. la pronúncia popular *inagurat*)» (p. 19).

A «2. Vocalisme tònic català» (p. 22-58), s'exposa l'evolució de les vocals en posició accentuada des del llatí clàssic i el llatí vulgar fins al català antic i actual, tenint-ne en compte la diversitat dialectal. Se segueix la presentació tradicional per vocals: «2.2. Ā, ā ll. cl. (> á ll. vg.)», «2.3. ē ll. cl. (> e ll. vg.) i ē, i ll. cl. (> e ll. vg.)», «2.4. ī ll. cl. (> í ll. vg.)», «2.5. ō ll. cl. (> o ll. vg.)», «2.6. ō, ū ll. cl. (> o ll. vg.)» i «2.7. ū ll. cl. (> ú ll. vg.)». Cal remarcar-ne elogiosament l'abundància en l'exemplificació, amb mostres extretes de bibliografia especialitzada —de la qual es dona curosament la referència— i sense oblidar ni els topònims i els antroponims —fonts fonamentals per a l'estudi de la gramàtica històrica—, ni les dades documentals, especialment quan aquestes permeten d'advertir una datació del fenomen analitzat. N'és una bona mostra el subapartat dedicat a l'evolució del diftong AU, que reproduïm com a exemple de l'estil del manual (p. 28-29):

El diftong AU, d'origen llatí o germànic, en síl·laba tònica ha monoftongat en [ɔ] per assimilació mútua: AUCA > *oca*, AUR > *or*, BISAURA > *Besora*, CAULE > *col*, CAUSA > *cosa*, GAUDIUM > *goig*, LAURUM > *llor*, MAURUM > *moro*, NAUSEA > *nosa*, PAUCUM > *poc*, PAULUM > *Pol* (*Pau* presenta influència sàvia), PAUPERE > *pobre*, PAUSAT > *posa*, RAUBA (germ.) > *roba*. Aquesta solució ja es troba documentada en català en el segle X (Rasico, 1982: 70), però en la documentació medieval poden aparèixer formes com *aur* per influència italiana.

Fins i tot, la monoftongació s'ha produït en alguns diftongs secundaris o romànics: DAMNUM > *daun* > *don* (ant. 'dany') (Brugera, 1991, I: 45; Veny, 1971: 104; etc.); SACRAM > *sauma* > *soma* (i també *salma*) (*DECat*, VIII, 61, s.v. *somada*); SCAMNUM > *escaun* > *escon* (*DECat*, III, 539, s.v. *escon*).

En canvi, el diftong provinent d'una semivocalització d'origen consonàntic es manté en posició final o abans de consonant líquida: ARNALD (germ.) > *Arnau*, CADIT > *cau*, NAVE > *nau*, PACE > *pau*, PLACERE > *plaire*, RADERE > *raure*, SAVE > *Sau*, TAB(U)LA > *taula*.

Quant al capítol «3. Vocalisme àton català» (p. 59-84), s'hi opta per la presentació clàssica de les evolucions vocàliques segons les posicions àtones que es poden distingir en el mot: «3.2. Evolució del vocalisme àton en síl·laba inicial», «3.3. Evolució del vocalisme àton en síl·laba interior pretònica», «3.4. Evolució del vocalisme àton en síl·laba interior posttònica» i «3.5. Evolució del vocalisme àton en síl·laba final», cadascun amb subdivisions internes per a les diverses vocals. Novament és molt d'agrair l'àmplia exemplificació de les evolucions que s'hi descriuen, i cal fer un esment especial a la consideració que s'hi observa de la riquesa de resultats a què ha arribat la llengua dialectal actual. El lector se'n pot formar una bona idea a partir de la mostra següent, que correspon al subapartat dedicat a l'evolució de A àtona en posició final absoluta (p. 78):

La vocal A es manté en posició final absoluta: AUCA > *oca*, BONA > *bona*, CŪMBA > *coma*, GERUNDA > *Girona*, ĪLLA > *ella*, LANCĒA > *llança*, MEDIĀ > *mitja*, NEBŪLA > *neula*, PETRA > *pedra*, REGĪNA > *reina*, VITA > *vida*.

També es manté quan forma un diftong creixent: ACQUA > *aigua*, EQUA > *egua*, LINGUA > *llen-*

gua, PASCA > PASCŪA > *pasqua*. Al costat d'aquesta solució general es produeixen reduccions dialectals del tipus *aiga*, *euga*, *llenga* en català central i nord-occidental, i *aigo*, *ego*, *llengo* en mallorquí.

El timbre d'aquesta *a* ([ə] en cat. oriental) esdevé [ɛ] en algunes parles nord-occidentals, sobretot a la conca baixa del Segre, on *Lleida* es pronuncia ['lɛjðɛ], i també en altres localitats com Maó i Reus.

Es produeix la reducció *-ia* > *-i* en mallorquí, eivissenc i en l'àrea nord-oriental, Cerdanya inclosa: *Alcúdia* [ə'l'kuði], *gàbia* ['gafi], *Llúvia* ['liβi], *ràbia* ['raβi] (Veny, 1978: 86-87).

També es produí aquesta apòcope en català central, nord-oriental i menorquí en les formes verbals de subjuntiu del tipus *àmia* > *ami*, *dòrmia* > *dormi*, *mòria* > *mori*, *tèmia* > *temi*, que s'acomplí durant els segles XVIII i XIX (Gulsoy, 1993: 377-419).

El manual entra en l'anàlisi del consonantisme a través del capítol «4. Caràcter i evolució de les consonants llatines» (p. 85-91), que ofereix una presentació succinta de les característiques articulatòries de les consonants llatines i una síntesi de les principals tendències evolutives observables en el llatí vulgar, com l'assibilació de dentals i velars per contacte amb iod o amb vocal palatal, la sonorització d'obstruents simples sordes intervocàliques —a la Romània occidental— i la reducció de grups consonàntics, en particular, de les geminades del llatí clàssic.

A continuació, el capítol «5. Consonantisme català» (p. 92-169) aprofundeix en l'evolució de les consonants i dels grups consonàntics en aquesta llengua romànica. L'estructura expositiva segueix l'habitual en els manuals de gramàtica històrica. Així, es parteix d'una primera separació entre consonants simples i grups de consonants. Dins de les simples, se'n fa una distribució en tres grans apartats segons les posicions en el mot, «5.2. Consonants inicials», «5.3. Consonants intervocàliques», «5.4. Consonants finals», cadascun dels quals es ramifica internament per tipus articulatoris (labials, dentals, palatals i velars, nasals, líquides), excepte en el cas de les consonants finals, per a les quals es parteix de la distinció entre finals llatines i finals romàniques. Posteriorment, s'entra en l'anàlisi evolutiva dels grups consonàntics, classificats segons el nombre i la naturalesa dels elements que els integren: «5.5. Grups de dues consonants», «5.6. Grups de tres consonants», «5.7. Combinacions amb semivocals i semiconsonants», amb subdivisions internes, quan cal, en funció de la posició en el mot —inicial, interior o final i, en aquest cas, diferenciant els grups primaris dels secundaris. Com ja es feia per al vocalisme, el manual persegueix l'exhaustivitat i, al costat de la descripció de les evolucions generals, s'hi troba l'exposició de casos particulars —que poden afectar un petit nombre de mots o, fins i tot, un de sol—, els quals constitueixen una excepció al resultat habitual, justificable pel fet que hi han actuat forces transformadores que van més enllà de les lleis fonètiques regulars. N'és un bon exemple la descripció de l'evolució de *L-* inicial (p. 98). Després de formular-ne la llei («*L-* > [ʎ] (graf. ant. *l-*, graf. mod. *ll-*)»), de proporcionar-ne exemples regulars davant de les cinc vocals gràfiques («Exemples: LANCEA > *llança*, LEGE > *lleí*, LIMUS > *llim*, LOCUS > *lloc*, LUME > *llum*») i de donar-ne la referència bibliogràfica («Per a l'origen i l'abast d'aquest fenomen característic del català, veg. Coromines, 1976: 51-86») i la informació essencial («Fins a l'edat moderna la grafia de [ʎ] en posició inicial era *l-* simple: *libre* (*llibre*)»), s'exposen quatre casos particulars: resultats diferents per dissimilació de palatals («Hi ha casos de dissimilació entre palatals: LIBELLUS > *nivell*, LINEOLA > *Linyola*, LAXARE > *lleixar* (ant.) > *deixar*; sobretot de caràcter dialectal o popular: LABRELLUS > *llibrell* > *gibrell* > *ribell*»), casos amb aglutinació —i palatalització— de l'article o, contràriament, amb segregació —i manca de palatalització— d'una seqüència inicial interpretable com un article («En el cas de UMBILICULUS > *l'ombrígol* > *llombrígol*), hi ha aglutinació de l'article i posterior palatalització. Contràriament, hi ha afèresi de *la-* inicial a LACCORRE > *la Quar* i a LABANCIA > *la Vansa* (interpretat com a article i sense palatalització)), el cas dels clítics («No palatalitzen els mots àtons proclítics o enclítics, com l'article (*lo*, *la*) i els pronoms febles (*-lo*, *-la*)») i, finalment, el tractament dels cultismes («En els mots savis se sol conservar la *L* llatina inicial, si bé hi ha una tendència espontània a la palatalització: LOGICA > *lògica* ['ʎɔzikə]). En algun mot la forma amb palatalització també és admesa en la llengua normativa: *liberal* i *lliberal*»).

Justament, el darrer capítol de la part de fonètica, «6. Fenòmens diversos» (p. 170-180), fa una presentació conjunta de les tendències evolutives que provoquen canvis que escapen a les lleis fonèti-

ques regulars: «6.1. Addició de fonemes», «6.2. Reducció de fonemes», «6.3. Assimilació», «6.4. Dissimilació», «6.5. Metàtesi», «6.6. Equivalència acústica», «6.7. Creuaments», «6.8. Etimologia popular», «6.9. Onomatopeia» i «6.10. Formes expressives».

La següent part del manual, titulada «Morfologia nominal», s'estructura en dotze capítols —més un apartat final de bibliografia, molt nodrit—, cadascun dels quals dedicat a un tipus de paraula o categoria lèxica (les anomenades, tradicionalment, *parts de l'oració*), i aplega tant les nominals com les altres, amb l'excepció del verb, que mereix una part pròpia del manual: «1. Substantius» (p. 184-201), «2. Adjectius qualificatius» (p. 202-206), «3. Numerals» (p. 207-214), «4. Demonstratius» (p. 215-221), «5. Article» (p. 222-229), «6. Pronoms personals» (p. 230-244), «7. Possessius» (p. 245-253), «8. Interrogatius» (p. 254-259), «9. Relatius» (p. 260-268), «10. Indefinites» (p. 269-276), «11. Adverbis» (p. 277-287) i «12. Preposicions i conjuncions» (p. 288-291). L'objectiu d'aquest conjunt de capítols és, d'una banda, descriure la pèrdua del sistema de casos del llatí clàssic i la reestructuració del sistema flexiu que aquella va comportar —amb conseqüències que entren en l'àmbit de la sintaxi, com l'increment de la fixació de l'ordre dels elements en la frase i la proliferació dels sintagmes preposicionals— i, de l'altra, oferir una visió completa de l'origen etimològic i de l'evolució formal fins al resultat actual (o fins als resultats actuals) d'aquelles parts de l'oració que constitueixen inventaris tancats, incloses les categories lèxiques inexistents en llatí, com els articles. En aquesta part, destaca la inclusió, en les exemplificacions, de breus fragments de procedència documental, que ajuden a situar cronològicament i territorialment els fenòmens descrits. Així, per exemple, en els paràgrafs dedicats a les restes del cas recte, dins el capítol dels substantius, s'hi llegeix, entre diverses altres citacions: «A la traducció catalana antiga de la *Legenda aurea*, feta vers el 1260 al Rosselló segons Joan Coromines, i per aquest motiu coneguda com les *Vides de sants rosselloneses*, apareixen algunes mostres de cas recte, que s'interpreten com un tret residual i propi d'un dialecte de transició a l'occità. Per exemple, algunes mostres en funció de subjecte són les següents: “segons que diu lo *filosofs*”, “sàpies que *uls* no la pot veser”. I també en funció de predicat nominal o anàleg (molt abundants) en substantius, adjectius i participis: “coloma és *aucels* molt luxuriós”, “N'Apollofanus era *filosofs*”, “era *primers* entre-ls nobles”, “li dix que estegués *forts*”, “ab vestimens blancs sies *vestits*”, “per tots era *amats*”, “Sent Esteve los aparec a éls *diens*”» (p. 187).

A continuació ve la tercera part del manual, dedicada a la morfologia verbal, integrada per quatre capítols, cadascun dels quals es tanca amb una bibliografia. El primer capítol, «1. El sistema llatí i la seva evolució» (p. 301-311), és una introducció, breu però molt clara, sobre l'organització del sistema verbal llatí a partir de les categories gramaticals d'aspecte, mode, temps, persona, nombre i veu, les quals s'expressaven formalment mitjançant desinències, i assenyalava les línies evolutives fonamentals de les unes i de les altres. A continuació, s'entra en l'estudi detallat de l'evolució de les formes verbals, repartit en tres capítols: «2. Evolució de les formes nominals (no personals)» (p. 312-330), «3. Formes personals: temps verbals de la veu activa i la veu passiva» (p. 331-436) i «4. Verbs irregulars» (p. 437-462). A les virtuts que ja hem assenyalat per a les parts anteriors —àmplia exemplificació, nombroses remissions bibliogràfiques, atenció a la diversitat dialectal, citacions documentals i, quan és possible, datació dels canvis—, aquesta part n'hi afegeix dues més. En primer lloc, un estil més discursiu, provocat per la mateixa naturalesa complexa dels canvis en l'àmbit verbal, que demanen explicacions més raonades i extenses. En segon lloc, unes magnífiques taules annexes (p. 463-473) que permeten tenir recollits de manera sintètica els ètims i les evolucions de les formes verbals del català.

La quarta i darrera part del volum, que ja hem remarcat que constitueix una innovació respecte dels manuals anteriors, és la dedicada a la sintaxi i està formada per divuit capítols, seguits d'una bibliografia, més una introducció que estableix les especificitats de l'evolució del component sintàctic de la gramàtica respecte de les transformacions en els nivells foneticofonològic i morfològic, i justifica, doncs, els trets diferencials d'aquesta part del manual. Aquesta introducció es clou amb una «Nota prèvia i d'agraïment», en la qual es recullen les referències de les obres d'on provenen els exemples —datats entre el segle XII i el XVII— amb què s'il·lustra la darrera part del llibre, les quals no es repeteixen a l'interior dels capítols per a evitar una càrrega excessiva de remissions, atesa la profusa exemplificació

emprada en la part de sintaxi: «Tenint en compte el caràcter d'aquesta obra, entenem que seria molt feixuc que, encara que fos abreujadament, darrere cada exemple haguéssim de fer referència a l'obra o a l'autor d'on s'extreu i sovint, alhora, a la dels filòlegs que han destriat i analitzat passatges de documents de períodes diferents. Per la qual cosa, ens limitarem a transcriure frases que ens serviran de mostra de les solucions sintàctiques de què parlarem, estalviant, però, la citació de la font, en benefici de la claredat del nostre text» (p. 481).

El capítol inicial d'aquesta quarta part, «1. L'afaiçonament de la sintaxi catalana: de la parataxi a la hipotaxi» (p. 486-524) és una extensa introducció a la formació de la sintaxi del català, que n'assenyala les línies directrius —la descripció de les quals s'ampliarà i es detallarà en els capítols següents— sobre la base d'una doble premissa expressada amb convicció per l'autor: «La parataxi és l'estadi primitiu de la sintaxi d'una llengua, caracteritzat pel fet de recórrer a la frase simple o a la frase composta solament per coordinació o per juxtaposició» i «La hipotaxi és l'estadi desenvolupat de la sintaxi d'una llengua, caracteritzat pel fet que hi és possible qualsevol tipus de relació interoracional: la juxtaposició, la coordinació i la subordinació de tota mena, mitjançant els nexes conjuntius» (p. 488).

Després d'aquest capítol introductori, en vénen un reguitzell de dedicats a les categories lèxiques o parts de l'oració, com ja s'ha fet per a estructurar la descripció de la morfologia, però en aquesta ocasió els capítols s'enfoquen des d'una vessant més purament sintàctica, atès que la informació de tipus formal ja ha estat coberta anteriorment en els apartats pertinents i aquí només correspon fer-ne breus recordatoris: «2. Del substantiu: els casos de la declinació» (p. 525-533), «3. De l'article» (p. 534-539), «4. Dels demostratius» (p. 540-543), «5. Dels possessius» (p. 544-546), «6. Dels numerals» (p. 547-548), «7. Dels quantitatius» (p. 549-550), «8. Dels indefinits» (p. 551-555), «9. De l'adjectiu qualificatiu» (p. 556-557), «10. Dels pronoms personals» (p. 558-564), «11. Dels pronoms relatius» (p. 565-587), «12. Del verb» (p. 588-610), «13. De l'adverbi» (p. 611-619), «14. De la preposició» (p. 619-643) i «15. De les conjuncions» (p. 644-658). Tanquen aquesta part dos capítols dedicats a sengles aspectes essencials de la sintaxi: «16. De la concordança» (p. 659-663) i «17. Sobre l'ordre dels elements en la frase» (p. 664-692).

Ja per acabar, un cop descrit el contingut del llibre i les característiques més destacades del mètode expositiu dels autors —àmplia exemplificació, citacions documentals, atenció a la toponímia i a l'antroponímia, respecte per la diversitat dialectal, preocupació per les tendències generals i per les evolucions particulars, establiment d'interrelacions entre fenòmens i visió de la llengua com un sistema on tot està connectat—, no volem deixar de remarcar l'enorme feinada que s'endevina darrere d'aquest nou manual de gramàtica històrica catalana, que suposa una ampliació i una molt necessària actualització de les obres de consulta de què disposàvem fins ara. Sens dubte, aquest manual està cridat a esdevenir una obra de referència imprescindible per a tots els estudiosos i els interessats en l'origen i en l'evolució de la nostra llengua, i serà una eina molt útil per als docents i per als estudiants de matèries diacròniques.

Mar MASSANELL I MESSALLES
Universitat Autònoma de Barcelona

BINIMELIS, Joan Baptista (2014): *Sobre els vicis de les dones i el seu tarannà variable. Catàleg de dones especialment sàvies*. Ed. Alexandre FONT JAUME. Mallorca: Lleonard Muntaner, 349 p. [Introducció de G. ENSENYAT i A. FONT. *Sobre els vicis de les dones i el seu tarannà variable*: transcripció de G. ENSENYAT / À. MARTÍ / M. MULET. *Catàleg de dones especialment sàvies*: transcripció, traducció i notes de J. CAMPILLO / À. MARTÍ / M. MULET. Índex general d'autors, obres i passatges d'À. MARTÍ / M. MULET.]

Les dues obres que s'editen en aquest volum representen una petita part de l'obra de l'escriptor mallorquí polifacètic Joan Baptista Binimelis i Garcia (Manacor 1538/1539-Palma 1616). Era el tipus d'home del Renaixement tardà que ho abraçava tot: la medicina (que va estudiar a València), la literatu-